

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դրությունը և արտաքին քաղաքականությունը 1918-1920 թթ. (գիրք առաջին), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2023, 484 էջ:

Լույս է տեսել և ընթերցողի դատին է հանձնվել ճանաչված ու անվանի գիտնական, միջազգայնագետ-պատմաբան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանի ծավալուն և արժեքավոր նոր մենագրությունը, որը վերնագրված է «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դրությունը և արտաքին քաղաքականությունը 1918-1920 թվականներին»: Գրքի հեղինակը նախկինում ևս բազմիցս անդրադարձել է այդ և դրան հարակից թեմաներին՝ լույս ընծայելով մեկ տասնյակ մենագրություններ և հարյուրից ավել հոդվածներ: Հանրահայտ իրողություն է, որ առհասարակ Հայաստանում, Սփյուռքում և արտասահմանյան տարբեր երկրներում, տարբեր ժամանակներում և ամենատարբեր լեզուներով վերոհիշյալ թեմայով լույս են տեսել մեծ թվով գրքեր, հոդվածներ և այլն: Սակայն թեման այն աստիճանի համընդգրկուն է, որ դեռևս երկար ժամանակ գիտական պրպտումները շարունակվելու են:

Այդ բոլորի համապատկերում պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանի նոր մենագրության լույս աշխարհ գալը անկասկած կարելի է համարել երևույթ, քանի որ այն վերոհիշյալ պրոբլեմին նվիրված մի ամբողջական և ընդհանրացնող ուսումնասիրություն է: Այն անկասկած կոչված է ընդլայնելու և խորացնելու մեր իմացություններն ու պատկերացումները առաջին Հանրապետության ողբերգական, բայց մինևս ժամանակ հերոսական ժամանակաշրջանի վերաբերյալ:

Հեղինակը խոստանում է, որ առաջիկայում իր բարձրացրած թեման ունենալու է շարունակություն, և գրքի երկրորդ ու հաջորդ մասերը ընդգրկելու են առաջին Հանրապետության գոյության վերջին շրջանի պատմության իրողությունները:

Արժևորելով պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանի աշխատությունը՝ մենք առաջին հերթին նշելու ենք, որ այն Հայաստանի առաջին Հանրապետության կարճ, բայց և վերելքներով ու վայրէջքներով հարուստ կյանքի տարեգրությունը և իրողություններից շատերը մատուցում է նորովի, բազմաթիվ աղճատված, հաճախ նաև միտումնավոր կեղծված հարցեր ներկայացնելով ճշմարտության լույսի ներքո: Այդ հանգամանքը շեշտելիս մենք նկատի ունենք, որ նախկինում, հատկապես Խորհրդային Միության շրջանի հայ պատմաբանների ուսումնասիրություններում, միտումնավոր կամ պարզապես առաջնորդվելով ամբողջատի-

րական կամ խիստ գաղափարայնացված պետության սկզբունքներով, հաճախ առաջին Հանրապետության պատմությունը ներկայացվել է մեղմ ասած ծուռ հայելու մեջ: Հայաստանում և Մփյուռքում գիտնականներից ոմանք այդ խոտորնակ ճանապարհով գնացել են նաև հարցի ամբողջ տարողությունը չգիտակցելու կամ իրենց տրամադրության տակ ճշմարտության լույս սփռող արխիվային բավարար նյութեր չունենալու պատճառով: Հետևաբար Գեղամ Պետրոսյանի աշխատության արժեքը կարևորվում է նրանով, որ գրքում լայնորեն օգտագործվում է Հայաստանի ազգային, Ռուսաստանի Դաշնության և այլ արխիվների հարուստ նյութերը, որոնք հասու չեն եղել մեր սփյուռքահայ հետազոտողներից շատերին: Հիրավի, Պետրոսյանը առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է մտցրել արխիվային բազմաթիվ փաստաթղթեր, որոնք մինչև այժմ վրիպել են հետազոտողների աչքերից, և որոնք օգնում են նոր լույսի տակ ներկայացնելու բազմաթիվ իրողություններ: Հեղինակը ընթերցողին մատուցում է փաստեր, վկայություններ, որպեսզի նա աննախապաշար կերպով խորհրդածի և հանգի եզրակացությունների: Եվ քանի որ այնքան էլ դյուրին ու հեշտ չէ ըմբռնել քաղաքական այն բարդ խաղերը, որոնք կատարվում էին առաջին Հանրապետության շուրջը, հեղինակը բացում է փակագծերը, լուսաբանում իրադարձությունների ներքին տրամաբանությունը ընթերցողին հնարավորություն տալով հասու լինելու ճշմարտությանը և չղառնալու ստի ու կեղծիքի գոհ:

Պրոֆեսոր Պետրոսյանը ջանասիրաբար և քրտնաջան կերպով հավաքել ու առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է դրել հայկական և օտար մամուլի ու մասնագիտական գրականության հարուստ նյութերը: Դրանք լրացուցիչ կովան են դարձել իր տեսակետները հիմնավորելու համար:

Սույն աշխատության դրական կողմերից ենք համարում նաև այն, որ հեղինակը մեծ տեղ է հատկացնում առաջին Հանրապետության գոյության ողջ ընթացքում դիվանագիտական բանակցային գործընթացները ներկայացնելուն, որը հնարավորություն է տալիս ամբողջական տեսքով պարզաբանելու Հանրապետության կառավարության ընդունած որոշումների ներքին տրամաբանությունը, ինչպես նաև թուրքական կողմի շահագրգռությունների ներքին զսպանակները:

Կասկածից վեր է, որ Գեղամ Պետրոսյանի աշխատությունն ունի նաև ճանաչողական և ավելին՝ ուսուցողական նշանակություն և արժեք: Դա պայմանավորված է նրանով, որ միանգամայն ակնհայտ է, որ արտաքին քաղաքականության, միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության բնագավառում Հայաստանի առաջին և երրորդ հանրապետությունների պատմության միջև գոյություն ունեն բազմաթիվ ընդհանրություններ: Իսկապես, կարծես պատմությունը կրկնվում է. արդարև, հիմնախնդիրն ունի արդիական մեծ հնչեղություն:

Գրքի շահեկան կողմերից մեկը համարում ենք այն, որ պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանը անդրադառնում է առաջին Հանրապետության արտաքին և ներքին քաղաքականության պարբերացման խնդրին՝ այն բաժանելով երեք հիմնական փուլերի և մանրակրկիտ լուսաբանելով այդ փուլերի տարբերիչ առանձնահատկությունները: Դա ընթերցողին հնարավորություն է տալիս պարզորոշ պատկերացնելու, թե քայլ առ քայլ, ճակատագրական անխուսափելիությամբ դեպի ուր էր գնում հայ ժողովրդի հավաքական կամքով և բազկի ուժով ստեղծված մեր մանուկ Հանրապետությունը:

Հեղինակը անդրադարձ է կատարում նաև հայ դիվանագիտության գործունեությանը, որը Հայաստանի շուրջը ստեղծված վտանգավոր պայմաններում կատարում էր կոպիտ սխալներ, հաճախ գտնվում էր շփոթահար վիճակում, ընկնում խարխափումների մեջ, կորցնում նպատակին հասնելու ճիշտ ճանապարհի կողմնորոշիչները: Պրոֆեսոր Պետրոսյանը համոզիչ փաստերով բացահայտում է նաև հայ դիվանագիտության կողմից թույլ տրված սխալների պատճառները: Նա իրավացիորեն նշում է, որ դրանք այսօր կարիք ունեն նորովի և հանգամանալից վերլուծության, որպեսզի մեր երրորդ Հանրապետությունում չկրկնվեն անցյալի ցավալի սխալները:

Մենք հարկ ենք համարում հատուկ շեշտել, որ թեև Հայաստանի առաջին Հանրապետության պատմությունը պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանի համար ոգեշնչման աղբյուր է, սակայն մինևույն ժամանակ նա այդ կարճատև կյանք ունեցած, բայց և իր դժվարին ճանապարհին անցած մեր առաջին Հանրապետության պատմության դրվագները վերլուծում է քննախույզ հայացքով, լայնախոհությամբ, միշտ հավատավոր ճշմարտությանը, հեռու ազգային նեղմտությունից:

Ողջունելով պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանի այս արժեքավոր գրքի լույսընծայումը՝ մենք անհամբերությամբ ենք սպասում նրա խոստացած նոր աշխատություններին:

ՎԱՀԱՆ ԲՍՅՈՒԴՅԱՆ